

Luka Vukušić
Matica hrvatska
Zagreb, Hrvatska
lukavukusic@yahoo.com

„IZBOR OSAMNAESTOSTOLJETNIH LATINSKIH I HRVATSKIH OPORUKA IZ ARHIVÂ U ZAGREBU I RIJECI”

UDK: 347.67(497.5)“18“
94(497.5)“18“(093)
930.25(497.521.2:497.561):347.67
Pregledni rad

*In Manus tuas, o Creator!
commendo spiritum meum,
a quo illum et accepi.*

Sažetak

U dvadeset odabranih osamnaestostoljetnih latinskih i hrvatskih oporuka iz arhivâ u Zagrebu i Rijeci zastupljeni su oporučitelji obaju spolova iz različitih društvenih slojeva (više i niže plemstvo, svećenstvo, državni službenici, bogatiji, na zemljioradnju i ribarstvo orijentirani stanovnici primorskih gradova, obrtnici, odnosno njihove udovice iz Zagreba). Oporuke potvrđuju i dopunjuju saznanja o svakodnevnom životu plemićkih obitelji i odnosima unutar njih, o odnosu pravnoga i stvarnoga položaja žena, o legatima crkvenim i svjetovnim ustanovama, o uobičajenu pokućstvu, nakitu i odjeći pojedinih društvenih slojeva, o odnosu plemića i svećenika prema kmetovima, tj. slugama i sluškinjama, te životinjama, o tabuiziranom odnosu društva prema duševno bolesnim i siromašnim osobama, o nacionalnoj svijesti i o razvoju školstva prije preporodnog razdoblja, o ponekim, za hrvatsku društvenu i kulturnu povijest, istaknutim pojedincima i sl. Na temelju izvornog teksta oporuka može se zaključiti da latinske oporuke u 18. st. sastavljaju još samo svećenici, dok etnički hrvatsko stanovništvo oporuke uglavnom sastavlja na hrvatskom jeziku

Ključne riječi: oporuke, oporučitelji, nasljedstvo, Zagreb i šira okolica, Kvarner, Pože-ga, 18. stoljeće, hrvatski i latinski jezik

Za ovaj broj časopisa *Fontes* bilo je planirano objaviti izbor iz osamnaestostoljetnih latinskih oporuka iz fondova hrvatskih plemićkih obitelji i pojedinaca Hrvatskoga državnog arhiva. Nažalost, ispalo je da je jedina osamnaestostoljetna latinska oporuka²³⁷ pronađena u tim fondovima ona Dominike Pejačević, te da su oporuke navedene bez oznake jezika uglavnom hrvatske ili njemačke, uz zanemariv broj mađarskih i talijanskih.²³⁸ U dogovoru s uredništvom, odlučeno je tada da se uz oporuku Dominike Pejačević objave i odabrane hrvatske oporuke pohranjene u Hrvatskome državnom arhivu te da prije svega latinske oporuke pokušam pronaći u državnim arhivima u Zagrebu, Splitu, Rijeci i u Pazinu. Budući da su mi iz arhiva u Pazinu javili da nemaju evidentiranu nijednu latinsku, ali ni hrvatsku oporuku, iz arhiva u Splitu da imaju tek nekoliko izuzetno kratkih hrvatskih oporuka, dugih samo nekoliko redaka, a u Rijeci i Zagrebu, u gradivu koje mi je ponuđeno na istraživanje, tek po dvije latinske oporuke, od čega čak tri svećeničke, rad je dopunjen svim četirima pronađenim latinskim oporukama te odabranim hrvatskim oporukama iz državnih arhiva u Rijeci i Zagrebu. Pritom sam vodio brigu o tome da odabrane hrvatske oporuke budu neobjavljene i cjelovite²³⁹ te sadržajem i kontekstom raznolike, odnosno da, osim povjesničarima, budu zanimljive i drugim stručnjacima, prije svega filozofima, odnosno dijalektolozima i istraživačima povijesti jezika i pravopisa.

U dvadeset oporuka,²⁴⁰ koje se u regionalnom pogledu ugrubo mogu smjestiti na prostor definiran kao *reliquiae reliquiarum*,²⁴¹ zastupljeni su oporučitelji obaju spolova iz različitih društvenih slojeva (više i niže plemstvo, svećenstvo, državni službenici, bogatiji, na zemljoradnju i ribarstvo orijentirani stanovnici primorskih gradova, obrtnici, odnosno njihove udovice iz Zagreba). Najstarija ovdje predstavljena oporuka jest ona Ivana Bašića iz Bakra iz 1718., a najmlađa oporuka zagrebačkog prebendara Ivana Pušaka iz 1799. godine.

Sve oporuke vjerno poštuju uobičajenu strukturu koja, kao i kod srednjovjekovnih isprava općenito, podrazumijeva: 1. protokol (uvod) – zazivanje Boga (*invocatio divina*), navođenje imena oporučitelja u prvome licu jednine (*intitulatio*); 2. korpus (sredinu) – arengu (formulu o tome kako treba sastaviti oporuku dok je razum još bistar, da ne bude svađe među nasljednicima i sl.), *promulgatio* – kratku formulu kojom se objavljuje vrsta sadržaja isprave, od arenge odvojenu veznikom „zato”, *dispositio*, najvažniji dio isprave u

²³⁷ Latinske oporuke u 17. stoljeću nisu rijetke, no čini se da u 18. st., barem na području zvanom *Reliquiae Reliquiarum*, postaju kuriozitet. Pišu ih svećenici i iznimno rijetki pojedinci. Ipak, uvodi i završetci oporuka, odnosno službeni notarski dijelovi, često se i u 18. st. pišu latinskim jezikom.

²³⁸ I oporuka Dominike Pejačević je, kako stoji u latinskoj bilješci na kraju njezina teksta, bila prevedena s hrvatskoga.

²³⁹ Iznimka su oporuka Ane Keczer kojoj nedostaje početni list i oporuka Janka Zane s nekoliko manjih lakuna zbog oštećenja.

²⁴⁰ Točne signature oporuka donose se u tablici na kraju uvoda. Deset oporuka čuva se u Hrvatskome državnom arhivu, četiri u Državnom arhivu u Rijeci, a šest ih je zapisano u protokolima pohranjenima u Državnom arhivu Zagreb. Na susretljivosti pri pripremi gradiva zahvaljujem arhivistu specijalistu Božidaru Kerekoviću, voditelju Odsjeka za korisničku službu i čitaonicu Državnog arhiva u Zagrebu, te posebno višoj arhivistici Maji Pajnić, načelnici Odsjeka za starije i vojno arhivsko gradivo Hrvatskoga državnog arhiva i arhivskom savjetniku Borisu Zakošku, voditelju Odsjeka za sređivanje i obradu arhivskoga gradiva Državnog arhiva u Rijeci.

²⁴¹ I sve se latinske oporuke mogu smjestiti u taj prostor, osim oporuke Dominike Pejačević, nastale u Požeži, a sadržajem orijentirane i na istočnu Slavoniju i Srijem (Ilok, Petrovaradin).

kojem se, nakon riječi „ostavljam, pušćam”, navodi sve što se materijalno ili moralno ostavlja destinataru, *corroboratio*, završnu formulu kojom se oporuci osigurava pravni učinak; 3. eshatokol (zaključak) – potpis oporučitelja, svjedoka, notara i pisara,²⁴² dataciju (koja se kod oporuka često navodi i na samom početku isprave, obično iza intitulacije).²⁴³ Usto, sličnost pojedinih termina i izraza upotrijebljenih u istom kontekstu u različitim vremen- skim odmacima (1718. – 1799.), i to kod oporučitelja obaju spolova, raznih društvenih slojeva, različitih načina života, iz ne uvijek baš bliskih krajeva, među kojima postoje i znatne dijalektalne razlike, upućuje na određenu usustavljenost pravnog sustava i institu- cije javnih notara na promatranome prostoru.²⁴⁴

Oporučitelji su uglavnom bili stariji ili teško bolesni ljudi zaista pred samu smrt, što se vidi po sačuvanim bilješkama o datumima predočivanja oporuka, obično nedugo nakon nastanka oporuke.²⁴⁵ Slabost teško bolesnog oporučitelja često je slikovito prikazana, pa tako primjerice Dominika Pejačević oporuku završava ovim riječima:

„...kako ja zbog manjka snage ništa nisam mogla pisati, zamolila sam g. [Petra] Slavića da umjesto mene potpiše moje ime i prezime; ja pak stavljam svoj i svog pokojnog su- pruga pečat te molim gospodu svjedoke, pred kojima sam sve ovo usmeno ispovijedala i izložila, da se potpišu i oni”²⁴⁶

Oporuka muškaraca ima devet, od kojih su tri svećeničke, a žena jedanaest, pri čemu, zanimljivo, samo oporučiteljica Magdalena Tržaćan nije doživjela udovištvo – četiri su oporučiteljice bile dvostruke udovice, a Ana Katarina Lukavski trostruka. Budući da

²⁴² Svi su svjedoci beziznimno muškarci, a njihov broj varira od oporuke do oporuke. Barbara Vuzdar primjerice ne navodi nijednoga svjedoka, Ivan Bašić i Magdalena Tržaćan imaju ih tri, Julijana Gorup, Ana Kolarić, Ana Katarina Lukavski, Juraj Varljen šest, uz napomenu da se u Varljenovoj oporuci navodi da se više od šest svjedoka nije moglo skupiti, a najviše, osam svjedoka, ima Ana Keczer. Među potpisanim službenim osobama najugledniji su kraljevinski protonotari Baltazar Bedeković (oporuka Ane Keczer) i Juraj Czinderi (oporuka Marte Terezije Patačić). Pojav- ljuju se još županijski i gradski sudci i službenici, upravitelji imanja (oporuka Dominike Pejačević), časnici, sveće- nici odnosno ispovjednici i liječnici te, kao svojevrsan kuriozitet, i kmetovi (oporuka Janka Zane).

Oporuke zagrebačkih građana objavljivale su se na Gradskoj skupštini. Pri njihovu pisanju redovito svjedoče dva gradska službenika, obično zakleti gradski senatori, pokatkad uz gradskog prisjednika ili notara.

²⁴³ Usp. Ivana Lovrić Jović, *Ja Krsto Lučin Dubrovčanin, čim ovi testamentan... Jezična analiza dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća s transkripcijom i rječnikom*, Zagreb, 2015, str. 23-25. Za detaljnu analizu strukture oporuke vidjeti npr. Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1991, str. 150-153; Igor Eterović – Ivana Eterović, „Devet lovranskih oporuka iz druge polovice 18. stoljeća: povijesna i jezična analiza”, *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, br. 3, Pula, 2013, str. 63-66; Marija Karbić – Zoran Ladić, „Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU”, *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 23 (2001): str. 164-166.

²⁴⁴ Pritom treba imati na umu da mletački prostor ima praksu različitu od habsburške. Po posebnostima ističe se i područje Osmanlijskog Carstva naseljeno i etničkim Hrvatima, te vrlo zanimljiva zasebna praksa glagoljaškog nota- rijata koja sve čini još kompleksnijim. O tome vidjeti: Ivan Botica i Tomislav Galović, „Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu // Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju”, *Zbornik radova Međunarodnoga znanstve- noga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012*, Zagreb, 2015, str. 115-143.

²⁴⁵ Primjerice, svih pet oporučitelja (osim Matije Sofića) iz oporuka Državnog arhiva u Zagrebu umire do mjesec dana nakon sastavljanja oporuke. Izostaju oporuke kod kojih bi vidljiv bio pritisak zainteresiranih nasljednika ili nekih drugih za oporučitelja nepovoljnih okolnosti, izuzevši spomenutu starost i bolest.

²⁴⁶ Usp. „Prijeпис oporuka”, oporuka br. 6.

muškarci, zbog pravnoga statusa drukčijeg od žena, podatke o prijašnjim brakovima nisu navodili uz svoje ime i prezime, za njih se takvi podatci eventualno pronalaze u drugim arhivskim spisima.

Iako bi se načelno moglo reći da su oporuke muškaraca dotjeranije i bolje komponirane, što je logično s obzirom na temeljno obrazovanje koje žene nisu morale imati – nekoliko je, naime, oporučiteljica bilo i nepismeno: Barbara Vuzdar, Julijana Gorup i Ana Lukavski, koja piše: „znamenja kris z-pravum rukum moiūm ne [znaū]chi sze podpiszati pozta-vila jeszem” – ipak ima i iznimaka: tako je primjerice oporuka Katarine Vrančić jezgrovita i jasna, a oporuka Ivana Dečaka razvučena i puna taksativnih nabranja i naglih prijelaza s manje vrijedne imovine na vredniju i obrnuto.

Oporučuju se: nekretnine (kuće, zemljišta, vinogradi), pokretnine (novac; pokućstvo – ormari, kreveti, škrinje, stolice, svijećnjaci; posude i pribor za jelo – lonci, tanjuri, zdjele, žlice, noževi, soljenke, porculanske šalice za kavu i čokoladu; odjeća i obuća; posteljina; tkanine; vino; žito; meso; životinje – konji, ždrijepci, teretne kobile /„bedovie”/, krave / „volofszka mater”/, volovi, mačka / oporučuje ju svećenik Dečak/; oružje – puške, pištolji, sablje; kočije; luksuzni predmeti – zlatnina, srebrnina, prstenje s rubinima i dijamantima / sa zmijskim okom, odnosno „persztan gde ie kachie oko nutri”/, satovi /zidni, viseći, džepni/; knjige; slike), prava (upravljanje kućanstvom, pravo na naplatu dugova, pravo određenih kmetova na slobodu) i obveze (plaćanje dugova,²⁴⁷ skrbništvo nad djecom i duševno bolesnim osobama, briga za siromahe, životinje, poštivanje željenoga mjesta pokopa i dodjeljivanja pobožnih legata,²⁴⁸ održavanje kapelica, hodočašće u Asiz za spas duše oporučitelja i njegove rodbine²⁴⁹).

Pritom je zanimljivo da većih razlika u raspoređivanju i sadržaju nasljedstva između muškaraca i žena nema, štoviše, nema ih ni ondje gdje bi se naprvu možda i očekivale, primjerice i muškarci i žene oporučuju pokućstvo, posude, nakit, oružje. Ipak, samo dvije žene, kneginje Ana i Marta Terezija Patačić, oporučno oslobađaju neke od svojih kmetova,

²⁴⁷ Oporučitelji, za kojima su ostali dugovi, u pravilu su određivali da se ti dugovi podmire prodajom njihove imovine, dok bi ostatak dijelili nasljednicima.

²⁴⁸ O pobožnim legatima vidjeti npr. radove Zorana Ladića: „Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 21 (2003): str. 1-28; „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna”. *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17 (1999): str. 17-29.

²⁴⁹ Hodočašće u Asiz relativno se često navodi u primorskim oporukama, no obično se od destinatara očekuje da tamo ode da bi molio za dušu pokojnika koji mu ostavlja imovinu, kao što to 1736. godine, u ovdje predstavljenoj oporuci, traži Juraj Varljen iz Kastva od svojih sinova nasljednika. Magdalena Tržaćan sinu Andriji prepušta da sam odluči hoće li na hodočašće ili neće. U starijim su oporukama hodočašća često smatrana rizičnim pothvatima pa su hodočašnici prije putovanja nerijetko pisali oporuke za slučaj da se ne vrate. Usp. Ivana Lovrić Jović, *Ja Krsto Lučin Dubrovčanin, činim ovi testamentat... Jezična analiza dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća s transkripcijom i rječnikom*, Zagreb, 2015; Zoran Ladić, „Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne porečke komune” *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva = rivista della Società Storica Istriana = časopis Istrskega zgodovinskega društva = the Istrian Historical Society review* 5 (2015), str. 15-41; Lovorka Čoralić, „Određite Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima”, *Historijski zbornik*, 42, 2009, str. 72-73.

a jedino svećenici Josip Bardarini od Kisselsteina i Ivan Dečak oporučno ostavljaju knjige, pri čemu Dečak jedan naslov i imenuje: „dviije hrvatske knjige 'Czvet Sivlenyje naimre Szvezec'”.²⁵⁰ Osim toga, Dečak je i jedini od svih ovdje predstavljenih oporučitelja koji u oporuci navodi slike, iako, s obzirom na uobičajene inventare plemićkih domova, gotovo sigurno, nije jedini koji ih je imao.

Vrijedi primijetiti da se kod oporuka Ane i Marte Terezije Patačić, u skladu s njihovim istim prezimenima, primjećuju i određene sličnosti u jeziku i kompoziciji (oslobađanje kmetova, isticanje naklonosti prema konjima), a i nekoliko istih ljudi obje plemkinje navode kao sebi bliske (Nikola i Ladislav Patačić). Isprepletenost plemstva i zadržavanje visokih funkcija kod članova istih obitelji i rodova potvrđuju ista prezimena uglednika (npr. Kolarić, Gorup, Keczer, Lovinčić) ne samo u oporukama pisanim u različitim vremenskim razdobljima nego pokatkad i u ne tako bliskim područjima.

Oporučitelji koji nisu imali izravnih potomaka nasljedstvo ostavljaju bližoj rodbini ili ljudima koji su se za njih brinuli. Tako plemić Janko Zana iz okolice Zagreba svoju imovinu preostalu nakon isplaćivanja dugova, dijeli rodbini te ženama i muškarcima koji su se za njega brinuli, Ivan Bašić iz Bakra sve ostavlja supruzi Katarini i sinovcu, a Ivan Budetić iz Ozlja sestri Ani Budetić i njezinu sinu, uz napomenu time da, ako oni umru ostavši bez potomaka, njegov imetak ide knezu Nikoli Klasniću, a, ako i knez Klasnić ostane bez potomaka, Budetićeve šticeniku Stjepanu Lovinčiću. Budetić je jedini oporučitelj iz čije se oporuke može nazreti da je motiv sastavljanja, osim starosti, vjerojatno bio i strah, odnosno bojazan da Lovinčić o kojem se skrbio, a kojeg je smatrao koristoljubnim, nakon njegove smrti ne potražuje veći ili manji udio u njegovu imetku. Sudeći po tome što je nepotpisana oporuka završila u fondu „HR-HDA-742. Obitelj Lovinčić”, Budetićeve je strah bio opravdan.

Nejednaka raspodjela imovine, uglavnom nagrađivanje onih koji su iskazali osobitu pažnju prema oporučitelju, relativno je česta pojava, a ima i slučajeva djelomičnog ili potpunog razbaštinjenja zakonitih nasljednika. Tako Ana Kolarić, koja je iz prvoga braka imala kćer Evu i dva sina, Adama i Krstu, a iz drugoga braka dva pastorka, Franju i Stjepana, uz napomenu da su Eva i Stjepan bili u braku, sve ostavlja sinovima Adamu i Kristofu Rakičaniju zbog toga što su se brinuli za nju i ni u čemu je nisu zakidali, za razliku od pastorka. Svoju ljutnju prema pastorcima zbog zanemarivanja iskazala je i proklinjanjem, donekle ublaženim time što formalno ipak nije upućeno nikomu određenom, inače jedinim proklinjanjem u ovdje predstavljenim oporukama: „da proklet bude ki ga vzeme od nih”. Ana Katarina Lukavski pak traži da se njezin sin Ladislav, bude li slučajno rasipao imanje i ne brinuo se za svoju braću i sestre, izbací iz nasljedstva te da se imanje dade nekome drugom tko se bude dostojno ponašao.

²⁵⁰ Riječ je o opsežnome hagiografskom djelu *Czvet szveteĥ, ali sivlenyje,y chini szvetczew...* koje je na kajkavskome pred kraj života objavio lepoglavski pavlin Hilarion Gašparotij (1714. – 1762.). Usp. Gašparoti, Hilarion. *Hrvatska enciklopedija*, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 23. 6. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/gasparoti-hilarion>>.

Oporučitelji su znali određivati i tko će ih naslijediti u pravima nakon njihove smrti. Obično muškarci to pravo prepuštaju svojim udovicama, kao što npr. Ivan Bašić iz Bakra 1718. određuje: „Parvo hochiu i zapovidam da moia Gospodariza Katharina ostaie nad svim moim Dona i Madona lexechiem i gibuchiem.”²⁵¹ ali ima i slučajeva gdje žena takvo pravo prepušta muškarcu, i to ne suprugu. Primjerice Magdalena Tržaćan iz Škrbića kod Opatije 1742. svog sina Andriju moli da uzdržava svog oca te da svoje neudane sestre potpomaže dok god se ne udaju. Andrija je, a ne njegov otac (Magdalenin suprug), i platio otvaranje oporuke, iako je oporuka bila otvorena u suprugovoj nazočnosti.

Oporučitelji maloljetnoj djeci koja za njima ostaju određuju skrbnike. Tako Katarina Lukavski određuje da skrbnici „Trem Sziroticzam, zadnjoj Deczi moie”, Ančici, Tereziji i Marianki budu njezin brat, zagrebački kanonik Ivan Lukavski, Stjepan Somsić i njezin najstariji sin Ladislav Szembiborczi, a barunica Dominika Pejačević svoga duševno bolesnog sina Jurja povjerava isusovačkom samostanu u Požegi, uz napomenu da je tom svojom odredbom promijenila odredbu oporuke svojeg pokojnog sina Nikole koji je skrb o Jurju bio povjerio rođaku Marku Pejačeviću, u kojeg barunica u tom smislu nije imala povjerenja.

Kao što je već naznačeno, od dvadeset oporuka tek je pet latinskih: svećeničke oporuke Ivana Pušaka, Ivana Dečaka i Josipa Bardarinija od Kisselsteina, te oporuke Magdalene Tržaćan i Dominike Pejačević, obje zapravo latinski prijevodi s hrvatskog, odnosno, u slučaju oporuke Tržaćan, možda i s talijanskog.²⁵² Oporuku Magdalene Tržaćan „u vjeri je pisao i potpisao te svojim uobičajenim pečatom zaštitio opat Sv. Jakova od Livade Ivan Kolarić” (*Ioan. Kollarich Abbas S. Iacobi a Prato in fidem scripsi et subscripsi ac usuali meo sigillo munivi. M. P.*)²⁵³, što znači da je preveo i, vrlo vjerojatno – može se to pretpostaviti po tome što je tekst oporuke više nalik na nužne natuknice zaokružene u očekivanu formu nego na iole prirodan govor – skratio hrvatski ili talijanski usmeni iskaz oporučiteljice. Oporuku pak barunice Dominike Pejačević iskoristio je knez Josip Pejačević, kao prilog svojoj latinskim jezikom pisanoj molbi kraljici Mariji Tereziji iz 1774. godine.²⁵⁴ Knez Josip tom molbom traži da se svota koju je tada pokojna Dominika Pejačević bila odredila za uzdržavanje njezina duševno bolesnog sina Jurja²⁵⁵ kod isusovaca u Požegi, nakon Jurjeve smrti 1741., odnosno ukidanja Reda 1773. godine, zajedno s kamatama, preusmjeri njemu kao članu obitelji, da bi on mogao izgraditi škole u Virovitici²⁵⁶ umjesto u Požegi, gdje nije „izgrađeno ništa novo” – usprkos oporučnoj želji Dominike Pejačević da se „5-6 tisuća

²⁵¹ Usp. „Prijepisi oporuka”, oporuka br. 1.

²⁵² Treba spomenuti i da je uz ovjeren hrvatski devetnaestostoljetni prijepis oporuke Ane Katarine Lukavski sačuvan i njezin latinski prijevod. Hrvatski je prijepis ovjereo pisac, prevoditelj i javni djelatnik Dragutin Galac. Usp. GALAC, Dragutin. Hrvatski biografski leksikon (1983 – 2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 26.9.2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/galac-dragutin>>.

²⁵³ Usp. „Prijepisi oporuka”, oporuka br. 10.

²⁵⁴ HR-HDA-516. Kraljevski plemićki konvikt. Zaklada Pejačević, 5.18.1.

²⁵⁵ Da je Juraj bio duševno bolestan, ne saznaje se iz teksta oporuke, nego iz Josipove molbe u kojoj za Jurja kaže da je bio *mente turbatus*.

²⁵⁶ Barunica Pejačević određuje da se od šest tisuća i tristo forinti položenih u vlastelinstvo Orahovica-Feričanci, uzima pet posto godišnje za uzdržavanje njezina sina Jurja kod isusovaca u Požegi, a ostatak novca neka se pribroji svoti za podizanje sjemeništa. Svota je tako do 1774. znatno porasla na čak četrnaest tisuća forinti.

forinti” ostavi za podizanje isusovačkog sjemeništa u Požegi, za „naš ilirski narod”, odnosno „da se u rečeno sjemenište primaju mladići za koje ima nade da će u budućnosti povećati Božju slavu i raditi na dobitak jednog ilirskog naroda”.²⁵⁷ Kako je oporuku Dominike Pejačević već 1768. godine „s hrvatskog izvornika na latinski preveo i ovjerio svojim pečatom podžupan-zamjenik Požeške županije Ivan Strižić”,²⁵⁸ može se zaključiti da je oporuka i prije članovima roda Pejačević trebala u latinskoj verziji, najvjerojatnije baš Josipu Pejačeviću koji se za udio u nasljedstvu koje je dopalo isusovce lako mogao boriti i prije njihova ukinuća. Uzevši dakle u obzir kontekst nastanka dviju ovdje donesenih latinskih oporuka ženskih oporučiteljica, može se zaključiti da su obje te oporuke, što se teksta tiče, zapravo svojevrsni drugorazredni izvori (prijevodi s hrvatskog) te da je jednu oporuku pisao svećenik, a drugu, za to zamoljen državni službenik (podžupan-zamjenik). Nadalje, može se zaključiti i da je latinski, izuzmu li se svećenici, već početkom 18. stoljeća²⁵⁹ postao izuzetno rijedak kao jezik oporuka na promatranom prostoru.

Stilski su najdorađenije oporuke Ivana Pušaka i Josipa Bardarinija od Kisselsteina. Pušakova opsežna oporuka donosi nekoliko vrlo slikovitih opisa pojedinih ljudi i situacija (npr. kad se govori o obnovi prebendarske kuće kojoj je prokišnjavao krov), pri čemu se oporučitelj, bez ikakvih problema koristi duljim zavisnosloženim rečenicama ne cječkajući ih na više kraćih, kako bi to činili ljudi manje vješti latinskom. Kraće rečenice i neočekivani izrazi često mu, kao i variranje položaja predikata u rečenici, služe za razbijanje monotone. Primjerice, nakon invokacije, kad bi očekivan bio uobičajen prijelaz na intitulaciju, Pušak neočekivano ubacuje: „U tvoje ruke, Stvoritelju, predajem duh svoj! Od tebe sam ga i primio.”,²⁶⁰ a opis svojeg odnosa s bratom Franjom, odnosno nabranje imovine koju mu ostavlja, završava neuobičajeno izravnom molbom: „Molim te, najdraži brate, sjeti se moje duše u svojim molitvama!” Na nekim se mjestima nazire i oporučiteljeva duhovitost, kao primjerice kad piše o svojim sluškinjama: naime, „bivšoj staroj” sluškinji Marianki Ertlerin ostavlja 10 forinti, a „sadašnjoj mladoj” Marianki Zorkinje 24 forinte, pod uvjetom da mu ostane vjerna do smrti, tj. da ga ne potkrada.

Pri čitanju oporuke Ivana Dečaka stječe se dojam da je oporučitelju više bilo stalo sve nabrojiti nego stilski dotjerivati tekst, pa nije previše pazio na kompoziciju, a nisu rijetkost ni rečenice u kojima je, da izbjegne nabranje, izostavio predikat ili njegove dopune, koje onda treba potražiti u prethodnim rečenicama.

²⁵⁷ Usp. „Prijepisi oporuka”, oporuka br. 6.

²⁵⁸ Isto.

²⁵⁹ Latinske „nesvećeničke” oporuke sve do samog kraja 17. st. nisu bile rijetkost. Usp. npr. oporuku kneza Žigmunda Rattkaya napisanu u Beču 1696. (HR-HDA 765. Rattkay, fasc T -4) i oporuku Rozine Rozalije Raizingh (HR-HDA-650. Pavlinski samostan Lepoglava, fasc. 12, no. 34) napisanu latinskom goticom (očito zbog grofičina njemačkog podrijetla) također iz 90-ih godina 17. st. u okolici Lepoglave. Točan datum i lokacija nastanka oporuke ostaju nepoznati jer oporuci nedostaju najmanje zadnje dvije stranice.

²⁶⁰ Usp. „Prijepisi oporuka”, oporuka br. 20.

Oporuku dvorskog kapelana, riječkog isusovca i patricija, Josipa Bardarinija od Kisselsteina,²⁶¹ karakterizira smiren i dostojanstven ton dobro organizirana čovjeka koji malokad što prepušta slučajju:

„Ne zna se točan čas u koji će Bog odlučiti pozvati me k sebi, ali sigurno je, zbog moje poodmakle dobi, da je blizu trenutak mog prelaska u bolji život. To me opominje da, dok sam i duhom i tijelom u najboljem zdravlju, učinim dužnost mudra čovjeka.”²⁶²

Stil kojim je ta oporuka pisana neodoljivo podsjeća na vrhunce latinske klasične književnosti, primjerice na Cicerona i Seneku, na njihovu logičnost i konciznost. Bardarini od Kisselsteina, uz Dečaka, jedini je oporučitelj koji spominje knjige. Osim toga što potvrđuje koliko je oporučitelj cijenio načitanost, napomena o knjigama važna je i zbog toga što iz nje doznajemo da je postojala i ranija Bardarinijeva oporuka, jer on piše kako, što se knjiga tiče, mijenja svoju odluku iz prijašnje oporuke kad ih je ostavio riječkomu isusovačkom kolegiju, odnosno da knjige sad, nakon „nesreća koje su pogodile red” (ukidanje Družbe Isusove 1773.) ostavlja, kao i sve ostalo, svojem nećaku, poručniku Franji Bardariniju od Kisselsteina.

Kratka oporuka Magdalene Tržaćan pisana je rukom opata Kolarića, prema svemu sudeći, na brzinu. Naime, kratke su rečenice komponirane tako da tekst oporuke pod svaku cijenu bude jasan. Nekoliko se puta nepotrebno razlamaju na još kraće dijelove, pa dolazi do nepotrebnog ponavljanja primjerice glagola *relinquo*. Na dvama se mjestima bez potrebe na početku rečenice umeće veznik *et*, vjerojatno s funkcijom jačeg naglašavanja prijelaza na drugu misao, jer se po rukopisu jasno vidi da taj dio nije naknadno ubačen.

Oporuka Dominike Pejačević obiluje dugim sadržajnim rečenicama. Podžupan-zamjenik Požeške županije Ivan Strižić, koji ju je preveo s hrvatskoga, pokazuje osjećaj za ritam i zavidno znanje latinskoga rječnika. S druge strane, nepotrebna uporaba zamjenice prvog lica jednine *ego*, odnosnih zamjenica *qui, quae, quod*, odnosnih rečenica s *quod* umjesto primjerice akuzativa ili nominativa s infinitivom, konstrukcija s glagolima *facere* i *posse* (npr. *dispositionem facio, sepeliri facio*) umjesto jednostavnih glagolskih oblika, zalihosnih sintagmi poput *firmitus robur habeant*, upućuje na uobičajene mane uhodanog administrativnoga latinskog jezika koji više teži jasnoći nego stiliziranosti, uz napomenu da učestala uporaba odnosnih zamjenica i nepotrebna upotreba zamjenice prvog lica jednine *ego* (u svim latinskim oporukama, osim oporuke Magdalene Tržaćan) može upućivati i na utjecaj pisareva materinskog hrvatskog ili njemačkog.

Doda li se da je hrvatski jezik ovdje predstavljenih oporuka čist, tj. da u hrvatskim oporukama nema ubacivanja latinskih fraza ni općenito, a ni kad se govori o službenim i

²⁶¹ Slaven Bertosa, *Povijest Klane i okolice od najstarijeg doba do 20. stoljeća u svjetlu graničnih oznaka*, u: *Croatica Christiana periodica*, 06/2012, god. 36, br. 69, str. 162, 166, spominje dvorac obitelji Bardarini u Škalnici kod Klane. Patricijska obitelj Bardarini de Kusselstein u Rijeci 1776. spominje se i u: Franjo Rački, *Rieka prema Hrvatskoj*, Zagreb, 1867, str. 7-8. U: *Jurende s Vaterländischer Pilger im Kaiserstaate Oesterreichs*, sv. 14, 1827, str. 165, navodi se da je general-major Franjo Bardarini od Kisselsteina umro u Rijeci 8. ožujka 1821.

²⁶² Usp. „Prijepisi oporuka”, oporuka br. 18.

³⁷⁸
²⁴

pres: 5 gbra 797

In Nomine SS.^{mae} et Individuae Trinitatis
 Patris, Filij, et Spiritus Sancti

In certum tempus, quo Deo placuerit me ad se vocare, certus verò, et
 ob meam procreantem etatem vicinus ad meliorem vitam transitus, movet
 me, ut dum et animo et corpore optime valeo, officium prudentis viri
 faciam. Haec ego Iosephus Bardarini, de Kiselstein, indignus Sacerdos
 Lunini, Cas. Reg. Aulae Capellanus, ante omnia, meam animam in ejus, a
 quo creata est, misericordiam commendo, rogoque DEVM per merita Christi, et
 Lemptoris, ut aeternam illi salutem impetiri velit; ad quod impetrandum, hinc DEI
 Matris, sanctorumque Patronorum meorum Iosephi, et omnium Scti; DEVI, Matris
 meae ^{sanctae} ~~sanctae~~ obare implero. Desidero, et volo, ut si in loco, ubi S. I. dominica fuit,
 me non contingit, corpus meum inter christianissimos Fratres meos repositum, extracta
 meis sumptibus, qua nunc exigitur, sic dicta fornacula, alij quoque sumptus in
 Missa Sacrificia pro anima mea potius, quam in inanem fanae pompam impendan-
 tur. Volo pariter, ut duo Libri Venerabili Capitulo Fluminensi numerentur.

Porro rerum mearum omnium, quas nunc possideo, et quae unquam obtinere
 mihi possent, nulla omnino excepta, haeredem intimo charissimum ex Fratre meo
 Nepotem Dominum Franciscum Bardarini de Kiselstein, nunc primum Subica
 Turionem in Caesarca Legione Thurniana Thurniam vero libros meos olim Collo
 Fluminensi S. I. inscripseram, deinde hanc meam voluntatem post Societatis in-
 fortunium mutavi, addita in eisdem Libris mutata voluntatis mea nota, si a
 libri huius postrema nota deest, volo ut intelligatur, atque adeo omnes mei
 Libri ceteraque omnia mea, ad unicum meum haeredem paulo ante dictum ex Fra-
 tre meo Nepotem Dominum Franciscum perveniant. Huic ego quam populum ma-
 xime commendo, ut quemadmodum hactenus, ita deinceps, ducat vitam chri-
 stiano ac nobili viro dignam: quod faciendo, DEO opitulante, ad magnos hono-
 ris in Cas. militia perveniet. Alii, praerantissima eius Coniugi, eorum Liberis,
 meam benedictionem impertior; utque Liberos optime educant, vehementer a-
 frumque hortor. Volo autem, ut hoc meum testamentum sit omnino va-
 lidum, et si quid illi ad valorem deest, suppletum esse consentur; de-
 nique, ut si non valeret in ratione Testamenti, valeat ut Obiutus, ut dona-
 tio mortis causa, et omni meliori modo. Flumine 17. Decembris 1786.

Iosephus Bardarini
 de Kiselstein

Ilustracija 1. Oporuka Josipa Bardarinija od Kiselsteina
 (HR-DARI-0494.2.2.34. Kotarski sud Rijeka)

pravnim temama – kako je relativno često bilo u 17. st.,²⁶³ pa primjerice knez Stjepan Keglević 1654. iz Celja zagrebačkom biskupu Petru Petretiću piše svojevrsnom hrvatsko-latinskom mješavinom:

„Pred chetirimi mezczi jezam VM iedan lizt pizal, drugoga ultimatum po Goz. Draskovich Gasparu žz Padve, nemaiuchi na njednoga od VM odluchka da szam desperatus, ne rizikam sze kakoti pizati VM, nistar manje, secundum illud, pulsate et aperietur vobis, znevich z ovim moim moram bitti molestus, buduchi žzpal žz milosche VM, pochinuti ne morem doklam ne recuperuem, ž ne vidim zpunienu VM voliu.“²⁶⁴

– može se s velikom sigurnošću zaključiti da je latinski postao jezik usko vezan za ljude koji su se njime profesionalno koristili, tj. za svećenike i pravnike, a da više nije bio jezik kojim su se, miješajući ga donekle s hrvatskim, u pravilu svakodnevno koristili pripadnici školovanoga plemstva. Iznimaka je, naravno, bilo, pa je tako u HAZU-u sačuvana bogata latinska korespondencija Pušakova izvršitelja oporuke, župnika Svete Marije na Dolcu, poznatoga hrvatskog latinista, bibliofila i polihistora Adama Alojzija Baričevića (1756. – 1806.),²⁶⁵ s učenim ljudima diljem Europe, uključujući i Rusiju.²⁶⁶

Tekst latinskih oporuka donesen je prema uobičajenim egdotičkim pravilima,²⁶⁷ uz napomenu da se, radi usklađivanja s načelima primijenjenima kod hrvatskih oporuka, nije inzistiralo na razlikovanju velikih početnih slova kod određenih riječi, nego su sva velika početna slova vjerno prenesena iz izvornika. Velika početna slova tako su ostavljena i kod naziva koji znače neku funkciju u laičkoj ili kleričkoj hijerarhiji (npr. *Comes*, *Capitaneus*, *Senator*, *Archidiaconus*, *Episcopalis*), usprkos Stipišićevu savjetu da se takve riječi uvijek pišu malim početnim slovom.²⁶⁸ Sve pokrate i kratice bitne za razumijevanje teksta razriješene su tako da su nedostajući dijelovi riječi umetnuti u uglate zagrade. Nerazriješenima su

²⁶³ Štoviše, događa se da se uobičajene izvedenice iz latinskog kao npr. „melioracija“ zamjenjuju ne tako čestim hrvatskom inačicom „pobolsicza“ (oporuka Ane Keczer).

²⁶⁴ HR-HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius, kut. 16, r. br. 166.

²⁶⁵ Usp. Luka Vukušić, *Korespondencija Adama Alojzija Baričevića i Abrahama Jakova Penzela* (diplomski rad), Filozofski fakultet Zagreb 2003; isti, „Adam Alojzije Baričević i Abraham Jakov Penzel – profesori na kraju 18. stoljeća“, *Anali za povijest odgoja*, vol. 4, Zagreb, 2004, str. 163-176; BARIČEVIĆ, Adam Alojzij. *Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024. Pristupljeno 26. 9. 2024. <<https://hbl.lzmk.hr/clanak/baricevic-adam-alojzij>>.

²⁶⁶ Po stilu, ali i po neposrednosti i slobodi izraza sasvim drukčiji od rezerviranoga Baričevićeva stila jest stil zasad neobjavljene hrvatske korespondencije potpukovnika Petra Gotala i njegova šurjaka (šogora) Stjepana Keczera od Radovana, plemićkog suca, vlastelina u Gorici i podžupana Križevačke županije (1709. – 1714.), supruga ovdje predstavljene oporučiteljice Julijane Gorup. Usp. npr. HR HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius (kut. 16, god. 1709) i HR-DAV-1110. Obitelj Gotal. 8.3.4. Tako u pismu iz 1709. godine (HR HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius, kut. 16, r. br. 97) Gotal, javljajući se šogoru s položaja u borbi protiv kuruca, sastavlja čitavu jednu stranicu u rimama: „Ako hocete znati kak smo i gde smo, konje jashemo, malo na koga sabliama mashemo, konie hranimo a nikomu se mnogo ne branimo...“, a tekst upotpunjuje ismijavanjem svog položaja, ali i vlasti općenito: „Morem vendar dragom gosponu shogoru obznaniti za nash stalish da smo josh, hvala Bogu, zdravi i mi, i konji...“. Dodaje da „stališi i redovi“ uvijek samo pričaju, a ne rade ništa.

²⁶⁷ Usp. Jakov Stipišić, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb, 1991; Ivan Filipović, „Načela naučno-kritičkog objavljivanja arhivskih dokumenata 1526. – 1848.“, *Arhivski vjesnik* 15, br. 1 (1972): str. 127-207.

²⁶⁸ Isto, str. 178.

mjestimično ostavljene pokrate i kratice koje su i inače uobičajene ili se u oporukama često navode, npr. *NB (nota bene)*, *Zagr. (Zagrabiensis)*, *m. p. (manu propria)*, jer bi gomilanje uglatih zagrada nepotrebno opterećivalo tekst.

Oporuke pisane hrvatskim, zbog živosti jezika, očekivano su slikovitije i neposrednije od latinskih. Odmak je od administrativnoga stila posebno uočljiv na više mjesta kad se oporučitelji referiraju na najbliže članove obitelji, pogotovo na djecu, bila ona živa (npr. briga zagrebačkog prisežnika Matije Sofića za „mog malog sina”, briga Ane Patačić za kasniju sudbinu tada četrnaestogodišnjeg sina jedinca Krstu Oršića)²⁶⁹ ili mrtva (Ivan Budetić koji ostaje bez izravnog nasljednika želi biti pokopan uz svoju kćer). Ana Patačić pak, u svojoj oporuci, vrlo emotivno piše o konju Trunfu, kojeg, sudeći prema broju redaka koje mu je posvetila, pretpostavlja mnogim ljudima navedenima u oporuci. Vrijedi spomenuti da riječ „konj” oporučiteljica piše „koin”, kako i danas govore stariji ljudi u pojedinim mjestima u Prigorju i okolici Zagreba (npr. u Čučerju).²⁷⁰

Do određenih teškoća u razumijevanju hrvatskoga dolazi rijetko, no čitatelj pri ovakvim tekstovima na njih mora računati. Primjerice u sljedećoj rečenici, zbog nespretna citiranja teksta oporuke Matije Jambora, naglo se izmjenjuju subjekti, Matija Jambor i Ana Kolarčić Rakičani, pa čitatelj mora uložiti dodatnu koncentraciju da mu ne pobjegne smisao:

„...kako sze hoche razmeti iz lista delnoga iliti zapiska od moiega Goszpona Iambor Mattiasa, koteroga zapiska iest meni valuval recheni gori Iambor Mattias iliti dal zapiszajt, gotovih Rf sesdeset, da ako sze fhtegne predi zmert pripetiti rechenomu moiemu goszponu Iambor Mattiasu ŷ ia obdovetj kako sze ie ŷ pripetilo ŷ tulikaj da vu vsem priszkerblienju kaj god szkupa priszkerbimu, da po szmerti moŷe moŷ szini od perve sene moie rogieni, kakoti Ferencz ŷ Steffhan, da budu morali dati vu vsem priszkerblienju moiem poloviczu machohe szvoie, vu koterom niszem nikai vecsh dobila nego tretŷ talŷ vina vszako leto, ŷ vu melinu tretŷ talŷ gotovoga sita, da pasztorkj moih meni moraju dati, kakoti ia Anna Kollarich aliter Rakichanŷ ieszem priszkerbela...”²⁷¹

Ipak, od pogrešnog razumijevanja, kao svojevrсни korektivi, doneke štite riječi „machoha” i „sena”.

Pri prijepisu hrvatskih oporuka, kao što je već spomenuto, a to će već naprvu vidjeti i čitatelj, izvorni se tekst čuvao koliko je god to bilo moguće. Naime, nije se osuvremenjivao niti olakšavao prilagođivanjem pojedinih glasova jer je riječ o dijalektima (varijacijama

²⁶⁹ Ana Patačić bila je udovica Bernardina Oršića kojeg je 1722. pucnjem iz kubure, dok je jahao na konju, ubio njegov kmet Pavao Sutok, očito ne bez razloga, jer se, prema sačuvanim arhivskim izvorima (HR-HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius, kut. 19, r. br. spisa u kutiji 11 i 12), dio kmetova i slobodnjaka udružio i ponudio novčanu naknadu Ani ne bi li odustala od podvrgavanja na muke kmeta Sutoka, na čemu je ona inzistirala vjerujući da će tako pronaći Sutokove pomagače. Anin se sin Krsto poslije prometnuo u uglednog vojnog i javnog djelatnika, te je 1744. dobio nasljednu grofovsku titulu. Usp. Oršići. *Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje*. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024. Pristupljeno 27. 9. 2024. <<https://www.enciklopedija.hr/clanak/orsici>>.

²⁷⁰ Zanimljivo je da je isti oblik zabilježen i u čakavskom u 17. st. Usp. *Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika*, Dio 5: Kipak-leken, ur. Pero Budmani, Zagreb, 1898. – 1903., str. 167. Oblik u kajkavskom potvrđuje se npr. na <https://www.kajkavskirjecnik.com/>

²⁷¹ Usp. „Prijepisi oporuka”, oporuka br. 4.

sjevernočakavskog te kajkavskog i štokavskog narječja) koje bi čitatelj trebao prilično lako razumjeti bez obzira na različitosti u bilježenju pojedinih glasova,²⁷² tj. bez obzira na to je li pojedini tekst pisan pod utjecajem talijanskog jezika pa npr. stoji „gn” umjesto „nj”, ili pod utjecajem njemačkog pa se npr. glas „s” piše kao „ß”. Pritom treba reći da su, čak i u istim dokumentima, za iste riječi i glasove česta različita rješenja, pa se tako npr. u istom dokumentu glas „s” bilježi na tri načina: „s”, „sz” i „ß”, a prijedlog „z” u značenju današnjeg „s” piše se kao riječ odvojena od riječi kojoj prethodi, ili zajedno s njom kao jedna cjelina („zvisse”, u značenju „s više”), ali i na neki način poluodvojeno od riječi kojoj prethodi, sa spojnicom („z- jednom”, „z-Rainchki”), a ima i primjera kao „zevßsim” (u značenju „sa svim”) ili „z moÿem z nanÿem”, gdje je odvajanje „z” od „moÿem” pisara povuklo da i instrumental „znanÿem” napiše kao dvije riječi.

Kad se u izvorniku dvije ili više riječi pišu zajedno kao jedna riječ, te se riječi, gdje je god to moguće, razdvajaju, pa se izvorno „szeie” u prijepisu bilježi kao „sze ie”. Riječi napisane zajedno zbog toga što prva riječ završava istim glasom kojim druga počinje, tako su i ostavljene, pa je npr. ostavljeno „priszkerbimu”, „kaie”, umjesto očekivanog „priszkerbim mu”, „kai ie”.

Velika početna slova nisu mijenjana, čak ni kad se u pojedinim dokumentima pod utjecajem njemačkog jezika gotovo sve imenice bilježe velikim početnim slovom. Ipak, ima nekoliko iznimaka. Primjerice oporuka Ane Patačić nema nijednoga velikog slova, čak su i vlastita imena, uključujući i ime Ane Patačić, pisana malim slovom. Da tekst te oporuke previše ne odudara od ostalih, vlastita su imena u njoj ipak izmijenjena tako da počinju velikim slovom. Kompromis je morao biti učinjen i s još nekoliko dokumenata jer ponegdje razlika u veličini velikih i malih slova nije toliko očita, pa bi se moglo reći da ti dokumenti imaju tri ili četiri kategorije veličine slova: mala, srednja, velika i najveća. Takav je slučaj sa slovom „m” u oporuci Matije Sofića. Tu smo se vodili osjećajem za cjelinu i kompaktnost spisa, tj., ako bi neka određena riječ u više primjera bila pisana očito malim ili očito velikim slovom, nastojali smo to generalizirati. Slično, kad se neka slova, obično „S” i „K”, bilježe kao velika na svim mjestima, dakle i onda kad nisu početna („KaKo”), u tekst su prenesena kao mala.

U oporuci Ivana Bašića ne razlikuju se slova „u” i „v”. Radi jasnoće i usklađenosti s tekstovima ostalih oporuka, odlučio sam „u” i „v” prepisivati prema izgovoru. Oporuka Jurja Varljena jedina je oporuka pisana u trećem licu jednine.

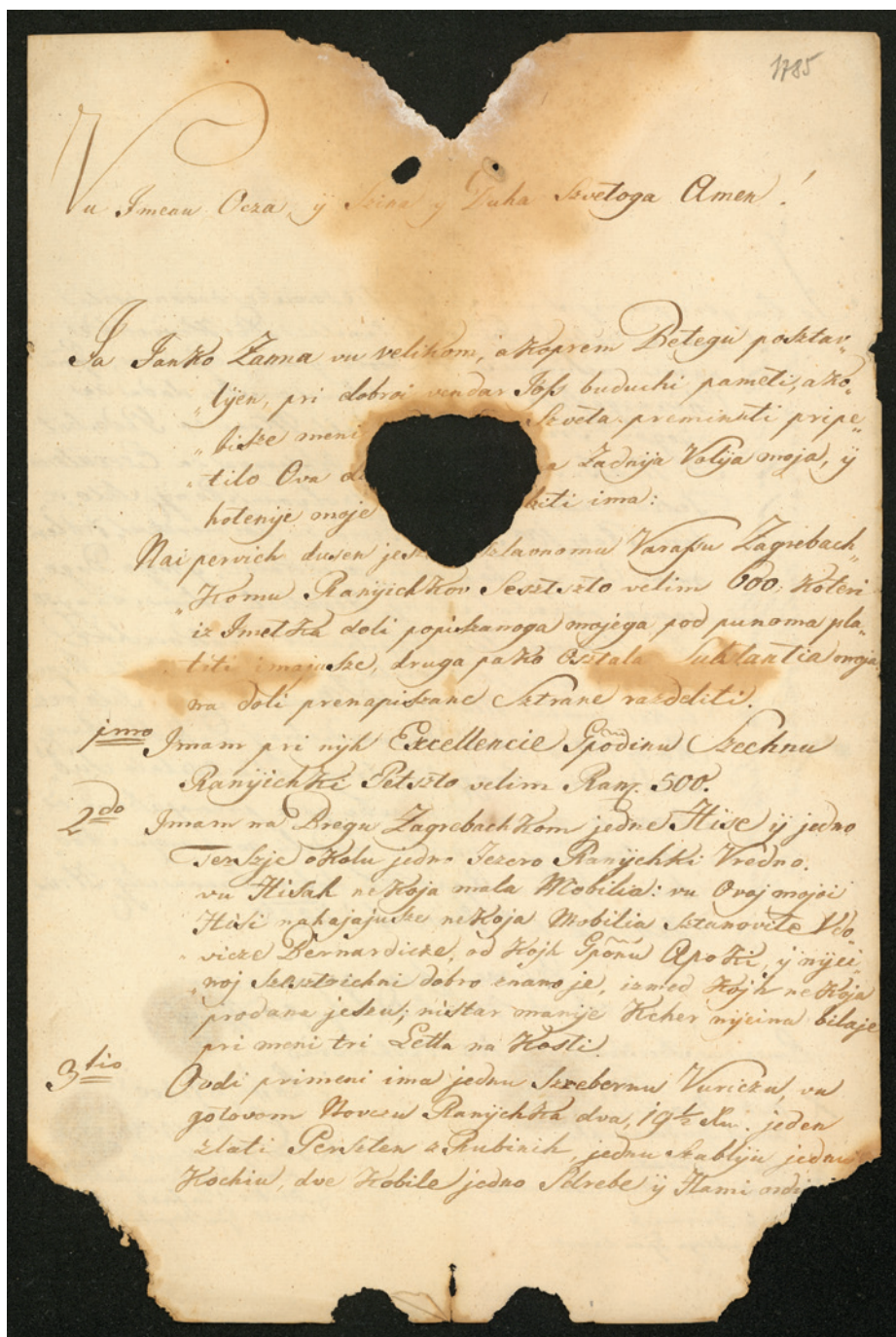
U skladu s načelom da izvorni tekst oporuka što je moguće manje mijenjam, riječi izvorno napisane u običnim zagradama te prekrizene i podcrtane riječi, ostavio sam tako pisane i u prijepisu. Razriješene kratice te vlastite dopune očividno pogrešno napisanih riječi i lakuna koje sam razriješio analogijom prema sličnim tekstovima u drugim oporukama, stavio sam u uglate zagrade. Nerazriješena mjesta označena su točkama unutar uglatih zagrada.

²⁷² Za priređivanje kajkavskih tekstova vidjeti npr. Olga Šojat, „Napomena”, *Hrvatski kajkavski pisci II. (17. stoljeće)*, PSHK, Zagreb, 1977, str. 435-445.

Pri konačnom priređivanju teksta oporuke su poredane kronološki. Sve su napisane na papiru, onodobnom humanistikom, izvornu paginaciju nemaju, nego se neprekinutost teksta osigurava, kako je to bilo uobičajeno, ponavljanjem prve riječi sljedeće stranice ispod zadnjeg reda prethodne ili zadnje riječi prethodne stranice iznad riječi sljedeće. Izvornici (oporuka Marte Terezije Patačić, Ane Kolarić, Ane Keczer, Julijane Gorup, Barbare Vuzdar, Janka Zane i Josipa Bardarinija od Kisselsteina) imaju sačuvane tragove crnih (25 ukupno) ili crvenih (3 ukupno) voštanih pečata ovalnog, osmerokutnog ili kružnog oblika, dok oporuka Magdalene Tržaćan ima sačuvan žig. Najviše sačuvanih pečata, njih osam, ima oporuka Josipa Bardarinija od Kisselsteina. Osam pečata imao je i izvornik oporuke barunice Pejačević, no on nije sačuvan – ovjereni prijepis te oporuke iz 1768. ima crveni voštani pečat. Slično tomu, samo sedam pečata imala bi i izvorna oporuka Ane Katarine Lukavski, čiji je prijepis načinjen najranije sredinom 19. stoljeća.

Šest oporuka iz Državnog arhiva u Zagrebu kronološki je uvezano u knjige protokola, dok su prijepisi oporuka Jurja Varljena, Ivana Bašića, Ivana Budetića i Ane Patačić zasebni spisi slični izvornicima. Prijepis oporuke Ane Patačić specifičan je zbog osebujnoga gustog rukopisa, a tekst oporuke Ivana Budetića po tome što se nedostatak spominjanja mjesta nastanka oporuke dade izvući iz sadržaja, pa se nakon popisa dužnika i spominjanja tornja Svetog Vida i kapelice svetog Florijana lako može zaključiti da je oporuka pisana u Ozlju.

Nekoliko je oporuka oštećeno: kod oporuke Ane Keczer nije sačuvan početak teksta, najvjerojatnije prvi list, a, osim toga, zbog dviju rupa promjera oko dva centimetra na zadnjem listu ima nekoliko lakuna u tekstu; kod oporuke Julijane Gorup zbog oštećenja vrha spisa koji je poderan i izgubljen, na drugoj i trećoj stranici nedostaju početni redak i, većim dijelom, redak ispod njega; kod oporuke Janka Zane zbog zaderotine, odnosno rupe po sredini gornje polovice isprave, u tekstu ima nekoliko lakuna.

Ilustracija 2. Oporuka Janka Zane, HR-HDA 759. Obitelj Praunspurger

Ja Oca gori prenapisane Substantil naimke nacomesite
 ubi Sirotske Epe Kapitanice Derkovichke
 name nuchinjoni, ka kati j za Leprow, grom
 Chirurgaflus. Prosemo kromu naimke dadu za
 njegovu Tru... (kati); Mani sa Pedebet
 St. Maf. ... Koluroga sa Executore
 Testamenta ... (kati) ...
 lim Raag 100 ... (kati) ...
 oneni Ovu Gubaru meni je izkatal, j moja Duga
 ranja popikal Rany, Pedebet, valim Rany 50
 Plushenice Epe Kapitanice Derkovichke
 kalera meni je worila j ... (kati) ...
 "like imala Marantke Marlin Rany 120 veli
 Rany 100, Kehen Demardichingj Didihi Rany
 120 velim Rany 100, druga ubi Ostala Sub.
 Kantia moja, katarke gori prenapisani iz
 contentirajju naimke razdeli med moju Pod
 bian Eponu Appo ka dobro Lmanu. Sig Hrus.
 Kovack 15to Novembr 1735to

Des me braj. gojmece
 ad iel prin. l. d. regis. d. d.

Emericus Berkovich As Testimonis.

X Miko Novakovich
 kmet Epe Svankichke.

X Miko Koval
 kmet Epone Termez. Loimense

X ...
 kmet Epone ...

X ...
 kmet Epe Kapitan...

Ilustracija 2. Oporuka Janka Zane, HR-HDA 759. Obitelj Praunsperger

Zaključak

Latinske oporuke u 18. st. na riječkom i zagrebačkom području, u pravilu, sastavljaju još samo svećenici. Budući da se istodobno službeni dokumenti (molbe, potvrde, izvješća) sastavljaju i na latinskom, može se zaključiti da oporuke, kao specifični dokumenti bliski razgovornom jeziku utoliko što sami po sebi, u pravnome smislu, navode doslovan iskaz oporučitelja, na određen način odražavaju jezično/govorno stanje prostora na kojemu su pisane. Etnički hrvatsko stanovništvo, i nižih i viših društvenih slojeva, oporuke uglavnom sastavlja na hrvatskom jeziku, što ne znači da, ovisno o području na kojem su hrvatske oporuke nastajale, nije primjetan utjecaj talijanskog ili njemačkog jezika.

Tekstovi oporuka mogu poslužiti istraživačima raznih disciplina, prije svega povjesničarima i filozofima, ali i lingvistima, dijalektolozima, istraživačima povijesti jezika i pravopisa, etnologima, ekonomistima, biografima. Primjerice, u oporukama se mogu pronaći podatci koji dopunjuju spoznaje o svakodnevnom životu plemićkih obitelji i odnosima unutar njih, o odnosu pravnog i stvarnog položaja žena, o legatima crkvenim i svjetovnim ustanovama, o uobičajenom pokućstvu, nakitu i odjeći pojedinih društvenih slojeva, o odnosu plemića i svećenika prema kmetovima, tj. slugama i sluškinjama te životinjama, o tabuiziranom odnosu društva prema duševno bolesnim i siromašnim osobama, o nacionalnoj svijesti i razvoju školstva prije preporodnog razdoblja, o ponekim, za hrvatsku društvenu i kulturnu povijest, istaknutim pojedincima. Oporuke, ovdje predstavljene cjelovito, na izvornu svojem jeziku, u punome smislu riječi odražavaju slojevitost osamnaestostoljetnog društva, odnosno isprepletenost silnica koje su na njega djelovale.

Popis izabраниh oporuka

OPORUKE	SIGNATURA
Br. 1	HR-DARI-0114. Magistarski sud Bakar (kutija 155) (inventar PR-10)
Br. 2	HR-HDA-650. Pavlinski samostan Lepoglava, fasc. 9, no. 54.
Br. 3	HR-HDA-714. Obitelj Fodroci, 3.4.1.
Br. 4	HR-HDA-763. Obitelj Rakičani, no. 255.
Br. 5	HR-HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius, fasc. 36, no. 15.
Br. 6	HR-HDA-516. Kraljevski plemićki konvikt. Zaklada Pejačević, 5.18.1.
Br. 7	HR-DARI-1297.3. Zbirka isprava Kotarskog javnobilježničkog arhiva u Rijeci (kutija 11)
Br. 8	HR HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius, fasc. 61, no. 31.
Br. 9	HR-HDA-742. Obitelj Lovinčić, 2.11.1.4.
Br. 10	HR-DARI-1297.3. Zbirka isprava Kotarskog javnobilježničkog arhiva u Rijeci (kutija 11)
Br. 11	HR-HDA-763. Obitelj Rakičani, kut. 1, fasc. 12, n. 598.
Br. 12	HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1688, pag. 61-69.
Br. 13	HR-HDA-980. Obitelj Horvat od Svetog Petra.
Br. 14	HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1688, pag. 42-44.
Br. 15	HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1688, pag. 44-55.
Br. 16	HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1688, pag. 69-72.
Br. 17	HR-HDA 759. Obitelj Praunsperger, kut. 1.
Br. 18	HR-DARI-0494.2.2.34. Kotarski sud Rijeka (kutija 360) (inventar PR-8)
Br. 19	HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1689, pag. 13-15.
Br. 20	HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1689, pag. 9-13.

Popis izvora i literature

Izvori

HR-DARI-0114. Magistarski sud Bakar.

HR-DARI-0494.2.2.34. Kotarski sud Rijeka.

HR-DARI-1297.3. Zbirka isprava Kotarskog javnobilježničkog arhiva u Rijeci.

HR-DAV-1110. Obitelj Gotal

HR-DAZG-1. Poglavarstvo slobodnog i kraljevskog grada Zagreba. Oporuke. Zapisnik oporuka 1688 i 1689.

HR-HDA-650. Pavlinski samostan Lepoglava.

HR-HDA-714. Obitelj Fodroci.

HR-HDA-749. Obitelji Oršić i Claudius.

HR-HDA-763. Obitelj Rakičani.

HR-HDA-516. Kraljevski plemićki konvikt. Zaklada Pejačević.

HR-HDA-742. Obitelj Lovinčić.

HR-HDA 759. Obitelj Praunsperger.

HR-HDA-763. Obitelj Rakičani.

HR-HDA 765. Obitelj Rattkay.

HR-HDA-980. Obitelj Horvat od Svetog Petra.

Literatura

Bertoša, Slaven, „Povijest Klane i okolice od najstarijeg doba do 20. stoljeća u svjetlu graničnih oznaka”, *Croatica Christiana periodica*, 06/2012, god. 36, br. 69, str. 145-173.

Botica, Ivan – Galović, Tomislav, „Hrvatskoglagoljski notarijat u europskom kontekstu // Hrvatsko glagoljaštvo u europskom okružju”, *Zbornik radova Međunarodnoga znanstvenoga skupa povodom 110. obljetnice Staroslavenske akademije i 60. obljetnice Staroslavenskoga instituta, Krk, 5. i 6. listopada 2012*, Zagreb 2015, str. 115-143.

Čoralić, Lovorka, „Odredište Asiz: hodočašća u oporukama hrvatskih iseljenika u Mlecima”, *Historijski zbornik*, 42, 2009, str. 72-73.

Eterović, Igor – Eterović, Ivana, „Devet lovranskih oporuka iz druge polovice 18. stoljeća: povijesna i jezična analiza”, *Histria: godišnjak Istarskog povijesnog društva*, br. 3, Pula 2013, str. 61-98.

Fabric Glossary – Cloak & Dagger Creations. *Cloakmaker.com*. Pristupljeno 23.9.2024. https://www.cloakmaker.com/fabric_glossary.html.

Filipović, Ivan, „Načela naučno-kritičkog objavljivanja arhivskih dokumenata 1526. – 1848.” *Arhivski vjesnik* 15, br. 1 (1972): str. 127-207.

Hrvatska enciklopedija, mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2013. – 2024.

Hrvatski biografski leksikon (1983–2024), mrežno izdanje. Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2024.

Jurende 's Vaterländischer Pilger im Kaiserstaate Oesterreichs, sv. 14, 1827, str. 165.

Kajkavski rječnik. <https://www.kajkavskirjecnik.com/> Pristupljeno 9. 10. 2024.

Karbić, Marija –Ladić, Zoran, „Oporuke stanovnika grada Trogira u arhivu HAZU,” *Radovi Zavoda za povijesne znanosti HAZU u Zadru* 23 (2001): str. 164-166.

Klaić, Vjekoslav, *Acta Keglevichiana : annorum 1322.-1527 : najstarije isprave porodice Keglevića do boja na Mubačkom polju, Monumenta spectantia historiam Slavorum Meridionalium*, Zagreb 1917.

Ladić, Zoran, „Hodočašća kao izraz pobožnosti stanovnika kasnosrednjovjekovne požečke komune.” *Historia : godišnjak Istarskog povijesnog društva = rivista della Società Storica Istriana = časopis Istrskega zgodovinskega društva = the Istrian Historical Society review* 5 (2015), str. 15-41.

Ladić, Zoran, „Legati kasnosrednjovjekovnih dalmatinskih oporučitelja kao izvor za proučavanje nekih vidova svakodnevnog života i materijalne kulture”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 21 (2003), str. 1-28.

Ladić, Zoran, „Oporučni legati *pro anima* i *ad pias causas* u europskoj historiografiji. Usporedba s oporukama dalmatinskih komuna”, *Zbornik Odsjeka za povijesne znanosti Zavoda za povijesne i društvene znanosti Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*, 17 (1999), str. 17-29.

Lovrić Jović, Ivana, *Ja Krsto Lučin Dubrovčanin, činim ovi testamenat... Jezična analiza dubrovačkih oporuka iz 17. i 18. stoljeća s transkripcijom i rječnikom*, Zagreb 2015.

Rački, Franjo, *Rieka prema Hrvatskoj*, Zagreb, 1867, str. 7-8.

Rječnik hrvatskoga ili srpskoga jezika, Dio 5: Kipak-leken, ur. Pero Budmani, Zagreb 1898-1903.

Stipišić, Jakov, *Pomoćne povijesne znanosti u teoriji i praksi*, Zagreb 1991.

Šojat, Olga, „Napomena”, *Hrvatski kajkavski pisci II. (17. stoljeće)*, PSHK, Zagreb 1977, str. 435-445.

Vukušić, Luka, *Korespondencija Adama Alojzija Baričevića i Abrahama Jakova Penzela* (diplomski rad), Filozofski fakultet Zagreb 2003.

Vukušić, Luka, „Adam Alojzije Baričević i Abraham Jakov Penzel – profesori na kraju 18. stoljeća”, *Anali za povijest odgoja*, vol. 4, Zagreb 2004, str. 163-176.